

ปาฐกถาชุด "สิรินธร" ครั้งที่ ๑๑

เรื่อง

นาฏยศิลป์ไทย

วิจิตรศิลป์
มหาวิทยาลัยศิลปากร

โดย อาจารย์ เฉลย ศุขวานิช

พลงขยับจับผ้าสไบบาง
ขอรูบปรางน้องอย่าบิดหนี
แม่ดวงแก้วแววดาจงปราณี
จะเบือนหนีหน่วงหนักซักซ้ำไย

ภาพเขียนสีน้ำ ฝีมือ จักรพันธ์ โปษยกฤต
เจ้าของภาพ ปรีชญ์ จิราธิวัฒน์

ปาฐกถาชุด “สิริธร”

ครั้งที่ ๑๑

เรื่อง

“นาฏยศิลป์ไทย”

โดย

อาจารย์เจलय ศุขะวณิช

คำนำ

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาพระอิสริยยศ พระอิสริยยศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตยา ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น เป็นการเฉลิมพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และเพื่อทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยความรู้ เรื่องอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีทั้งการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมถึงจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่างๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัยเป็นผู้แสดง

ในคราวแรก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงแสดงปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เชิญ อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๑๑ เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในครั้งนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาดังกล่าวด้วย

ปาฐกถาเรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” เพียบพร้อมด้วยสาระอันน่ารู้ ผู้แสดงมีความรู้เชี่ยวชาญอย่างกว้างขวางลึกซึ้งในหัวข้อที่แสดงปาฐกถา เพราะได้ศึกษา

และสร้างผลงานด้านนี้มาตลอดชีวิต ปาฐกถาเรื่องนี้จึงงามพร้อมทุกแง่มุม สมควร
พิมพ์เผยแพร่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงขออนุญาต อาจารย์เจलय ศุขะวณิช
จัดพิมพ์เผยแพร่ และได้รับความกรุณาอนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหา-
วิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” จะเป็น
ประโยชน์อำนวยการศึกษาความรู้แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ ดร.เทียนนาย กีระนันท์)

อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
(ศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา)

ในการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร”

เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย”

โดย อาจารย์เฉลย ศุขะวนิช

วันจันทร์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ เวลา ๑๕.๐๐ น.

ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เสด็จพระอิสริยยศได้ฝ่าละอองพระบาท ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเสด็จฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันการศึกษา ที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัย โดยทรงเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีมติประเดิมทุนสำหรับเงินทุนกองนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ เมื่อรวมจำนวนเงินที่มีผู้บริจาคสมทบ และดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๓๘ รวมทั้งสิ้น ๑๒,๖๖๓,๐๙๐.๓๒ บาท (สิบสองล้านหกแสนหกหมื่นสามพันเก้าสิบบาทสามสิบสองสตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ในเรื่องของการทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษา และวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทย และศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือ หรือตำราที่ทรงคุณค่า

รวมตลอดทั้งจัดให้มีปาฐกถาชุดสรีนทร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติในใต้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทเองได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิท่านอื่นมาแสดงปาฐกถาชุดสรีนทรไปแล้วโดยลำดับ รวม ๑๐ ครั้ง

ในวันนี้ นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๑๑ ในปาฐกถาชุดสรีนทร โดยคณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้กราบเรียนเชิญ อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช มาบรรยายหน้าพระที่นั่ง เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” อันเป็นหัวข้อที่ปาฐกมีความสนใจ และรอบรู้เชี่ยวชาญ จนมีเกียรติคุณเป็นที่ยกย่องในวงวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏยศิลป์ มีผลงานดีเด่นด้านการแสดงและการสืบทอดวิชานาฏยศิลป์ จนได้รับเกียรติยกย่องเป็น ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏยศิลป์) พ.ศ.๒๕๓๐ จึงเป็นที่หวังว่าสรรพวิทยาความรู้ที่จะเกิดขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักอำนวยวิทยาความรู้แก่วงวิชาการ และผู้สนใจในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ในใต้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพ้นก็คือ การที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทได้ทรงพระเมตตาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสรีนทรนี้ ทุกครั้งตรา แม้จะมีพระราชกรณียกิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระราชหฤทัยย่อมเป็นที่ซาบซึ้งและเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้ที่เฝ้าชมพระบารมีอยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระรายนุญาตเบิก อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช แสดงปาฐกถา เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

นาฏยศิลป์ไทย

อาจารย์ เฉลย ศุขะวณิช

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาท

เกล้ากระหม่อมฉันมาวันนี้ด้วยความตั้งใจและเต็มใจ จนลืมนึกถึงสุขภาพไปว่าสุขภาพขณะนี้ไม่ค่อยจะอำนวยแล้ว ความที่อยากจะเข้าเฝ้าฯ ก็พยายามมา เพราะฉะนั้นจะขอพระราชทานพระราชนุญาตว่าจะพูดเป็นศัพท์สามัญ จะเล่าประวัติว่าทำไมจึงมาเป็นละคร

ดิฉันเป็นลูกชาวบ้านคนหนึ่งไม่ได้เป็นขุนน้ำขุนนาง บิดาชื่อนายเงิน มารดาชื่อนางเนี้ย ความที่มีใจรักอยากจะเป็นละคร รู้ข่าวว่าที่วังสวนกุหลาบ* ท่านรับลูกเต้าเหล่าใครก็เอาไปถวายตัว เมื่อถวายมากขึ้นก็จัดเป็นละคร ดิฉันบอกกับพ่อแม่ว่าอยากจะไปถวายตัว พ่อแม่ท่านโบราณหน่อย ท่านก็ไม่ให้ไป บอกเดี่ยวชาวบ้านจะว่าเอาลูกไปขายกิน ดิฉันก็พยายามเหลือเกิน เลยหนีพ่อแม่เข้าไปในวังไปอยู่กับคุณท้าวなり* ท่านก็นำเข้าถวายตัวก็ได้เป็นละครมาตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ อยากจะเรียนว่าละครสมัยนั้นกับสมัยนี้ต่างกันอย่างไร สมัยนั้นเราเป็นข้าหลวง เราไม่ได้เป็นโรงเรียน เราเป็นราชสำนัก เรียกกันภาษาชาวบ้านว่า ในวังพวกเราได้รับการอบรมมาให้มีมารยาทอ่อนโยน ปรากฏว่าคนที่มาถวายตัวเป็นร้อยละ ๗๐ ละครหม่อม* ท่านหาครูมาสอน ครูตอนนั้นก็มียุ่ ๓ คน หม่อมครูนุ่ม* แม่ครูอึ้ง* หม่อมครูแย้ม* บั้นมาทีเดียว ก็คนที่คนก็เรียนกับครู ๓ คนนี้ทั้งสิ้น พอ ๖ โมงเช้าก็สิ้นกระตั้งให้ตื่น ทุกคนต้องตื่น จะง่วงจะอะไรก็ได้ต้องตื่นแล้ว ครูต้อนลงสนามไปรำเพลงช้าเพลงเร็ว* รำเพลงช้าเพลงเร็วเสร็จก็รำเชิดเสมอ* เชิดฉิ่ง* อะไรก็ตามแล้วแต่ครูท่านจะบอกให้ทำ ถ้าใครรำเหวี่ยงไม่ออก ถูกตีอีก หว่ารำเล่น ต้องรำให้เหวี่ยงออกเป็ยกเสื่อทีเดียว พอสายหน่อยสัก ๒ โมงเช้าก็หยุดพักกินอาหาร อาบน้ำ อาบท่าเสร็จ ท่านก็มีโรงเรียนในวังให้เรียนหนังสือ เรียนครูธรรมดาสามัญ แบนหนังสือ

ออกเอาไม้ก้านรูปซี่ เพราะต้องการให้อ่านบทละครได้ มิฉะนั้นส่งบทเจรจามาก็อ่านไม่ออก จึงให้เรียนหนังสือกันบ้าง แต่รู้มากก็ไม่ได้เดี่ยวเขียนเพลงยาว เรียนหนังสือกันถึง ๕ โมงครึ่งเลิก เลิกแล้วกินข้าวกินปลา บ่ายก็ซ้อมละคร จะซ้อมเรื่องอะไรก็แล้วแต่ หรือจะไม่มีซ้อมก็ได้ หรือจะรำเพลงช้าเพลงเร็ว สืบทอ^{๑๑} รามสูรเมขลา^{๑๒} หรืออะไรก็ตามแต่ แล้วแต่ครูท่านจะสอนให้ พอบ่าย ๔ โมงเย็น ก็ปล่อยลงอาบน้ำอาบท่า ใครที่เล็กหน่อยก็มีคนอาบน้ำทาขมิ้นให้ คนที่เป็นสาวแล้วก็ช่วยตัวเอง เสร็จแล้วก็กินข้าวเย็น พอ ๒ ทุ่มซ้อมอีก ที่นี้ซ้อมถึงสองยาม สองยามเล็กก็กินอาหารแล้วอาบน้ำอาบท่า เสร็จเขาก็สิ้นกระดิ่ง กริ่ง ๆ ปิดประตูให้นอน จึงได้นอนกัน

ความรู้ที่ได้รับมาจากครูหลายท่านเหลือเกิน เป็นต้นว่าครูที่ดิฉันกล่าวเมื่อสักครู่นี้ ๓ ท่าน เป็นครูประจำอยู่ที่วัง เวลาที่จะเล่นเรื่องอิเหนา^{๑๓} ก็ส่งพวกเราเข้าวังหลวงไปหาคุณจอมมารดาสาย^{๑๔} คุณจอมละม้าย^{๑๕} แล้วก็คุณจอมมารดาทับทิม^{๑๖} คุณจอมมารดาเขียน^{๑๗} ส่งไปซ้อม หนักเข้าก็รับท่านพวกนี้มาอยู่ในวังมาซ้อม ท่านก็ซ้อมให้เป็นเรื่องเป็นราวไป ดิฉันจึงมีโอกาสได้มาเป็นลูกศิษย์ท่านคุณจอมมารดาสาย กับคุณจอมละม้าย ท่านเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชากึ่งไม้เงินทอง^{๑๘}ให้ กึ่งไม้เงินทองพระ นี้ ท่านคุณจอมมารดาสายเป็นผู้ให้^{๑๙} ส่วนกึ่งไม้เงินทองนาง คุณจอมละม้ายเป็นผู้ให้ เมื่อดิฉันมาอยู่ที่นี้^{๒๐} เาวิชาเหล่านี้มาบรรจุเข้าหลักสูตร และยังอยู่ในหลักสูตรอยู่ทุกวันนี้ ต่อมาเล่นละครใน^{๒๑} เรื่องอุณรุท^{๒๒} ท่านก็เลือกตัวให้ดิฉันเป็นศุภลักษณ์^{๒๓} ดิฉันไม่ได้อยากเป็นศุภลักษณ์หรอกเพราะซีเกียด แต่ท่านเอาเข้าห้องไปเคี้ยวอยู่นาน ไม่ได้เล่นกับเพื่อนเลย เคี้ยวเพื่อให้ได้เป็นศุภลักษณ์ แล้วก็ให้รำเซ็ดฉิ่ง กระดก^{๒๔}บับให้ติดเลย เวลาหมุนไปขาไม่ให้หล่น ถ้าหล่นก็เอาไม้เรียวเคาะ ท่านไม่ใช้มือมาจับหรือ แต่สมัยนี้จะมาสอนอย่างนี้ไม่ได้แล้ว เดี่ยวนี้เป็นหลักสูตรในโรงเรียนขึ้นมาก็เรียกว่า หน่วยกิต ยิ่งลำบากเพราะกำหนดว่าภาคนี้ต้องเรียนเพลงนี้ เรียนแล้วสอบเลย สอบแล้วผ่านไป ภาคต่อไปเอาเพลงใหม่เข้ามาเรียน เรียนเสร็จสอบผ่านไปแล้ว เพลงที่ผ่านไป จะเอามารำทวนอีกก็ไม่ได้ เด็กจะรำได้มิได้ก็ไม่รู้ เพราะสอบผ่านแล้ว แต่สมัยดิฉันขึ้นต้นมาก็รำทวนอยู่นั่นเอง ซ้อมปีหนึ่งเล่นเพียงครั้งเดียว บทบาททำรำจึงอยู่ในดับได้ใส่พุงหมด

ต่อมาเมื่ออายุได้ ๑๗ ที่เล่านี้ไม่ใช่ดิฉันคนเดียว มีแม่มุล^{๒๔}ด้วย พออายุได้ ๑๗ ปี ก็ย้ายไปอยู่ที่วังเพชรบูรณ์^{๒๕} อยู่กับทูลกระหม่อมตี๋^{๒๖} ที่นี่แหละจึงได้เรียนละครตีกต๋ำบรรพ์^{๒๗} ละครตีกต๋ำบรรพ์เขามีกาแดโบราณ มีเรื่องอิเหนาไหวพระ^{๒๘} มณฑลางกระท่อม^{๒๙} คาวิเฝ้าพระขรรค์^{๓๐} สุรปนา^{๓๑} ดิฉันเล่นเป็นตัวสุรปนา นางเอกไม่ค่อยได้เป็นหรอก ตอนมณฑลางกระท่อม ก็เป็นนางมณฑา เจ้านาย^{๓๒} ท่านก็ชมว่า เป็นดีเป็นดีเสียด้วย ไม่ใช่ชมตัวเอง ในวังสวนกุหลาบเล่นโขนผู้หญิง ผู้แสดงเป็นผู้หญิงล้วน ต้องขอกล่าวถึงท่านผู้หญิงแฉ้ว^{๓๓} ท่านเป็นทศกัณฐ์ คุณครูลมุลเป็นอินทรีชิต^{๓๔} ดิฉันเป็นนางมณฑา หรือนางพิราภวน^{๓๕} พวกเราอยู่ในวังมาเป็นปี ๆ พ่อแม่ก็ไม่ได้มาเยี่ยมเยียนอะไรหนักหนา เราอยู่ด้วยความสนุก เราไม่รู้วาทุทษ์เป็นอย่างไร ถึงเวลาสำหรับขึ้น ถึงเวลามีข้าวกิน กินดิบกินดี ดิฉันไม่เข้าใจความทุทษ์ ขอกินอ้อมก็แล้วกัน เวลาพ่อแม่มาเยี่ยมก็ขอสตางค์ไว้ พ่อแม่ให้ไว้แล้วก็ไป จะลาไปหาพ่อแม่ที่ก็ลำบาก พอเรากลานเข้าไปทูลลา ท่าน^{๓๖}รับสั่งถามว่า “เอ็งจะไปทำไม” ตอนนั้นเราก็ค่อนข้างซิปดหนอย ทูลว่าน้องไม่สบายบ้าง พี่ไม่สบายบ้าง เลยกรีว่า “เอ็งจะไปเฝ้าดูเขาหรือ ไม่ให้ไป” ท่านไม่โปรดให้ไปก็ต้องไม่ไป

เรื่องการรำละครที่วังเพชรบูรณ์กวัดชันมาก เราตั้ง ๒ แถวพระนาง^{๓๗} ก็จะมีครูพระครูนาง^{๓๘} ถือไม้เรียวคนละอัน คอยบอกข้างนี้ยกวงสูง^{๓๙} ไป ตีต่ำลงมาข้างนี้ยกวงต่ำ^{๔๐} ตีขึ้นไปสูง ท่านไม่ใช่มือจับ ท่านเอาไม้เรียวเคาะ ถ้าต่ำไปก็เคาะให้ยกสูงขึ้นไปหน่อย ท่านจับกับการรำของเรา

ต่อมาดิฉันมาเป็นครูที่โรงเรียนกรมศิลปากร^{๔๑} คุณครูลมุลท่านชวนมาแล้วก็ได้มาประดิษฐ์ท่ารำและระบำต่าง ๆ ขึ้นมา มีหลายชุดด้วยกัน เวลานี้ก็นับไม่ถ้วน สิ่งที่ดิฉันทำไว้มี ศรีชัยสิงห์^{๔๒} พนมรุ้ง^{๔๓} ระบำกรับ^{๔๔} ระบำนัง^{๔๕} แล้วก็ถวายพระพร^{๔๖} เห็นจะทุกคราวจะต้องเป็นผู้ให้ท่า^{๔๗} โดยมีลูกศิษย์รับท่ามา ทูลกระหม่อมตี๋ที่วังเพชรบูรณ์ท่านทรงพระนิพนธ์บทละครตีกต๋ำบรรพ์ไว้ ๓ เรื่อง คือ จันทกนิรี^{๔๘} สองกรรวิก^{๔๙} พระยศเกตุ^{๕๐} เรื่องพระยศเกตุยังไม่เคยเล่นเลย จันทกนิรีเล่นครั้งเดียว สองกรรวิกเล่นครั้งเดียว ดิฉันกับแม่มุลเห็นว่า ละครเหล่านี้จะสาบสูญ

ไป เมื่อมาอยู่กรมศิลป์ ก็มาจัดทำจันทกนิรีขึ้นมาใหม่ เล่นออกทีวีบ้าง เล่นบนเวทีบ้าง หลายครั้ง มาทำเป็นลำเป็นสันก็เมื่อ ๑๐๐ ปี ทูลกระหม่อมจุฑาธุชธรา-
 ดิลก^{๒๖} คราวนั้นเล่นจันทกนิรี ส่วนพระยศเกตุข้อมกันอยู่เป็นปี ๆ แต่ไม่ได้เล่น
 เลย เครื่อง^{๒๗} ก็สร้างแล้ว ฉากก็สร้างแล้ว จะเป็นเพราะอะไร ดิฉันพูดไม่ได้ จนบัดนี้
 ลูกหลานก็ยังไม่ได้เห็นพระยศเกตุเป็นอย่างไร คิดจะทำขึ้นมาอีก ตอนนั้นก็กำลัง
 ไม่มีแล้ว เพราะผู้แสดงต้องร้องเองรำเองไม่มีลูกคู่^{๒๘} มีครั้งหนึ่งเสด็จพระองค์ชาย^{๒๙}
 เอาพระยศเกตุไปออกทีวีของ ๕ เมื่อ พ.ศ. อะไรจำไม่ได้ การแสดงครั้งนั้นไม่ได้เล่น
 ทั้งเรื่อง เล่นเพียงตอนหนึ่งนิดเดียว เพราะฉะนั้นจึงน่าจะเสียดายอยู่จนทุกวันนี้ ละคร
 ของเจ้าพระยาเทเวศร์^{๓๐} ท่านเอานักร้องเล่น รำไม่สำคัญ^{๓๑} แต่มาวังสระปทุม^{๓๒} นี่ท่าน
 ไม่ยอม ท่านจะให้ร้องตีรำตี พร้อมทั้ง ๒ อย่าง ท่านจึงเอาละคร^{๓๓} เล่น โดยปรกติเวลา
 เล่นละครร้อง^{๓๔} ร้องแล้วมีลูกคู่ แต่ละครตีกลองตีฉิ่ง ร้องไม่มีลูกคู่ ผู้แสดงแต่ละคน
 ว่าของตัวไปเองทั้งหมด

ผลงานที่ดิฉันประดิษฐ์ขึ้นมา ๒๐-๓๐ กว่าชุด จะบรรยายก็จำไม่ค่อยจะได้
 เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๐ ได้เป็นศิลปินแห่งชาติ และได้รับเงินช่วยค่าครองชีพเดือนหนึ่ง
 ๖,๐๐๐ บาท ก็ดีใจเหลือเกิน สำหรับคนแก่อย่างดิฉัน ได้รับปริญญามา ๓ ปริญญา
 ครั้งหนึ่งได้รับที่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต^{๓๕} เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๐
 อีกปริญญาหนึ่งเทคโนโลยีราชชมงคล^{๓๖} พ.ศ.๒๕๓๓ อีกปริญญาหนึ่ง ดุษฎีบัณฑิต
 กิตติมศักดิ์ศิลปกรรมศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย^{๓๗} เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๗
 นอกจากนั้นดิฉันก็เป็นผู้เชี่ยวชาญของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร^{๓๘} ด้วย

เวลานี้ก็รู้สึกว่ ลูกหลานนิยมรำไทยกันมากขึ้น เมื่อสมัยดิฉันนั้น เขาดูถูก
 กัน ตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ คนเป็นทางละครจะไปเป็นคุณหญิงคุณนายไม่ได้ รับเหรียญ
 รับตราไม่ได้ แต่มาสมัยนี้นางละครได้รับยกย่องกัน ใครเป็นละครรู้สึกว่ เก่งเหลือเกิน
 ดิฉันรำไม่สวยหรอก มิฉะนั้นจะรำให้ดู ศิลปะรำไทยที่เด็ก ๆ ไม่สนใจเพราะไม่มี
 คนสนับสนุน ก็อย่างที่ฉันเล่า เขี่ยบาย่า เช่นว่ามีสามี่เป็นพระยา จะเป็นคุณหญิง
 ก็ไม่ได้ รับตราก็ไม่ได้อ่างคุณหญิงเทศ^{๓๙}กว่าจะได้รับตราอีกนาน มาถึงสมัย
 นี้มีโรงเรียนนาฏศิลป์ขึ้นมา ลูกหลานก็เลยตื่นตัวกัน ขณะนี้รู้สึกว่จะเอาใจใส่มากขึ้น

เวลาวันหยุดพิเศษ เด็กๆ ก็มาให้สอนพิเศษให้ ครูก็ตั้งใจสอน เวลาที่ลูกศิษย์ จบไปแล้ว ก็ได้เป็นครูบาอาจารย์ ได้เป็นครูดรี ครูโท ครูเอก สมัยก่อนเรียนจบ แล้วก็ได้แต่เดินตามถนน อันที่จริงนาฏศิลป์ไทยไม่มีจบเสียด้วย ใครบอกว่าเรียน จบ ไม่จริง ดิฉันเองยังเรียนไม่จบเลย มันมีอะไรนิด ๆ เช่นบางคนรำดี เล่นดี แต่ ไม่มีที่ไม่มีทำ เธอก็ต้องไปแล้ว บางคนรำพอใช้ได้ แต่เขามีที่มีท่ามีภูมิ ก็เลยรำสวย รำเก๋ไป มีใครจะพูดบ้าง ใครจะถามก็ถามได้เลย

ถาม ขออนุญาตทราบเรียนถามว่า เมื่อตอนที่อยู่วังเพชรบูรณ์แล้ว พบว่าละคร ดึกดำบรรพ์มีกลวิธีในการร้องรำแตกต่างจากละครในอย่างไรบ้าง

ตอบ แตกต่างแน่นอน ละครดึกดำบรรพ์กับละครในแตกต่างกัน^{๖๓} เพราะว่าอย่าง หนึ่งละครดึกดำบรรพ์เล่นเป็นฉาก โบราณเขาไม่มีฉาก ฉากนี้เป็นอย่างนี้ ฉากนี้เป็น อย่างนั้น เช่นเล่นเรื่องอิเหนา ก็เล่นเป็นพื้นไปเลย ไม่มีฉาก นี่พูดถึงโบราณ สมัยนี้ เขามีฉากกันแล้ว อีกอย่างหนึ่งละครดึกดำบรรพ์จะต้องคัดคนที่รำสวยและร้องได้ แล้วก็มาหัดร้องเสียก่อน หัดร้องแล้วก็มาหัดรำ หัดรำเสร็จแล้วจึงมาเข้าเรื่อง สองคนนี้ได้ตอบกันก็เอามาพูดกันอีกสองคนก็เอามาโต้ตอบ ก็เท่ากับมาหัด จนกว่า ทุกคนจะทำได้แล้วจึงเอามาเข้าเรื่อง ก็ไม่ใช่เร็วนักหรอก ยากด้วย บัดนี้ดิฉันเสียง ไม่ดีแล้ว มอบให้ลูกศิษย์ไว้หลายคนนี่พอจะได้บ้าง เช่น นพรัตน์ หวังในธรรม จริง ๆ แล้วเมื่อตอนอยู่วังสวนกุหลาบ ดิฉันก็ยังเป็นนักร้องต้นเสียง^{๖๔} ร้องสักราว^{๖๕} ด้วย แล้วก็เป็นวงสักราวของวังสวนกุหลาบ นอกจากนั้นก็ยังเป็นนักร้อง คอนเสิร์ต ของวังสวนกุหลาบ^{๖๕}ด้วย ลืมไปว่าเมื่ออยู่วังสวนกุหลาบทูลกระหม่อมอัมรินทร์^{๖๖} ท่านชุดคลองรอบวังชุดเสร็จฉลองฉลอง ก็มีสักราว ในวงมีคุณท้าวนาริช ท่านหญิง อะไรที่โรงเรียนราชินี^{๖๗} แล้วก็คุณท้าวนาริช ๓ ลำ ได้กัน หัดสักราวอีก ร้องสักราว ก็ได้เป็นต้นเสียง

ถาม ตั้งแต่เรียนมาชอบละครแบบไหนมากที่สุด

ตอบ เด็กเขาถามว่าตั้งแต่เรียนมาดิฉันชอบรำแบบไหน ก็ขอตอบว่าไม่ชอบ สักแบบ เรียนไปอย่างนั้นเอง ไม่คิดว่าจะมาอาชีพเป็นครู ถ้าแม่คิดแล้วจะได้วิชา

อีกมากทีเดียว ครูท่านสอนก็สอนไป ดิฉันรำเสร็จแล้วก็ไปเล่นกับเพื่อน ไม่ได้ใส่ใจ ก็ดิฉันบอกแล้วว่าเมื่อสมัยก่อนไม่มีคนยกย่อง แล้วเราจะเป็นละครไปทำไม แต่ใจเรารักและเราอยาก ละครร้องสาวเครือฟ้า^{๖๖} ทั้งเรื่องดิฉันว่าได้หมด ร้องได้หมด จำเขามาเพราะเรื่องนี้ไม่มีครูสอน ดูไปจำไป เพราะใจรัก พอกรมศิลปากรเขาจะเล่นสาวเครือฟ้า ฉันก็ร้องได้หมด เขาจะให้รำฉันก็รำได้ ละครอย่างนั้นใช้เพียงกำแบ^{๖๗} ไม่ยากอะไร ก็สาวเครือฟ้าสำเร็จไปอีกเรื่องหนึ่ง โดยดิฉันกับคุณครูลมุลช่วยกันทำ

ถาม   อยากให้คุณแม่รำ รำบทอะไรก็ได้ที่คุณแม่ชอบที่สุด

ตอบ(รำ)	เมื่อนั้น	โฉมศรีมณีเมขลา	(ทวน) ^{๖๘}
	อยู่ในวิมานรัตนา	สำหรับรักษาสมุทรไท	(ทวน)
	เคยไปประชุมด้วยเทวัญ	เป็นนิจนิรันดร์หาขาดไม	(ทวน)
	ครั้นถึงฤดูกำหนดไว้	อรทัยชื่นชมยินดี	(ทวน)

เชิงอรรถ

^๑ **วังสวนกุหลาบ** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักในบริเวณสวนกุหลาบ พระราชวังดุสิต พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอักษราวงค์เดชาวุธ หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาและทรงเข้ารับราชการในกรมมหาดเล็กแล้ว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักเพิ่มเติมและขยายอาณาบริเวณให้กว้างขวางขึ้น

เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๕ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ หลังจากทรงร่วมในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอักษราวงค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมาให้ทรงหัตถ์ละคร ๕ ตัว คือพระ นาง ยักษ์ ลิง เพื่อเป็นตัวละครในวังของพระองค์ นับแต่นั้นทางวังสวนกุหลาบจึงเริ่มรับเด็กหญิงเข้ามาหัตถ์ละคร ๕ ตัวดังกล่าว แต่ปรากฏว่ามีผู้นำบุตรหลานเข้ามาสมัครเป็นจำนวนมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงหัตถ์ละครหลายคนสอนให้ เช่น หม่อมครุฑมณี หม่อมครุฑมณี หม่อมครุฑมณี คุณครุฑมณี ครูบางคนก็มาสอนเป็นครั้งคราว เฉพาะเวลาที่จะสอนบทบาทตัวเอก หรือส่งลูกศิษย์ไปเรียนด้วย เช่น คุณท้าววรจันทร์ (วาด) เจ้าจอมมารดาเขียนในรัชกาลที่ ๔ เจ้าจอมมารดาสาย เจ้าจอมละม้าย เจ้าจอมมารดาทับทิมในรัชกาลที่ ๕

ละครวังสวนกุหลาบสามารถแสดงได้ทั้งละครในและละครนอก แบบหลวง ละครตีกตำบรวรพ์ ละครพันทาง ทั้งแบบของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง และแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และแม้ไขนาก็เคยแสดงโดยผู้หญิงทั้งโรง ต่อมา พ.ศ.๒๔๖๑ ละครวังสวนกุหลาบย้ายมาอยู่ที่วังเพชรบูรณ์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ซึ่งเป็นพระอนุชา

^๒ **คุณท้าวหาญ** คุณท้าวหาญวิโรคนารักษ์ เป็นธิดาของพระยาศรีสิงหนาท (ทัต ไกรฤกษ์) ได้ถวายตัวรับราชการฝ่ายใน และได้เป็นเจ้าจอมแจ่มในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ฝ่ายในเป็นท้าวหาญวิโรคนารักษ์

คุณท้าวหาญวิโรคนารักษ์ เป็นพระอภิบาลของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอักษราวงค์เดชาวุธมาแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อมีวังสวนกุหลาบแล้ว คุณท้าวฯทำหน้าที่เป็น

ท้าวนางผู้ใหญ่ปกครองดูแลวังสวนกุหลาบต่างพระเนตรพระกรรณ ครั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้า
อัมรินทร์เดชาวรุณ กรมหลวงนครราชสีมาทรงเริ่มหัตถ์ละคร คุณท้าวนาเรีย ก็ทำหน้าที่เป็น
ผู้ดูแลเด็กหญิงที่เข้ามาถวายตัวเป็นละครทั้งหมด

ทูลกระหม่อม หมายถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัมรินทร์เดชาวรุณ
กรมหลวงนครราชสีมา เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

หม่อมครุฑม นวรัตน์ ณ อุทยาน เป็นหม่อมในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น
สถิตธำรงค์สวัสดิ์ เป็นครุละครฝ่ายนางคนสำคัญในวังสวนกุหลาบ

แม่ครูอึ้ง หรือ หม่อมครูอึ้ง เป็นหม่อมในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ เป็น
ครุละครฝ่ายพระคนสำคัญในวังสวนกุหลาบ

หม่อมครูแย้ม เป็นหม่อมในสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค)
เป็นครุละครสำคัญในวังสวนกุหลาบ

รำเพลงช้าเพลงเร็ว เป็นกระบวนทำรำที่เป็นแม่แบบในการฝึกหัดละครและ
โขน ซึ่งยังใช้อยู่จนทุกวันนี้ โดยเฉพาะผู้ที่รับบทเป็นตัวพระและตัวนาง เชื่อกันว่ามีมา
แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ครุละครในปัจจุบันได้รับสืบทอด
กระบวนรำมาจากละครโนของหลวงเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒

รำเชิด-เสมอ เป็นกระบวนรำประกอบด้วยเพลงหน้าพาทย์เชิดและเพลงหน้า
พาทย์เสมอ ตามระเบียบของการฝึกหัดโขนละคร เมื่อลูกศิษย์รำเพลงช้าเพลงเร็วจนคล่อง
แคล่วดีแล้ว ครูจะหัดให้รำเพลงหน้าพาทย์ในขั้นพื้นฐานให้ต่อไป ได้แก่ เพลงเชิดและเพลง
เสมอ ซึ่งใช้มากในการแสดงละครและโขน รำเชิดใช้ประกอบกิริยาอาการของตัวละครเมื่อมี
การเดินทางระยะไกลหรือวิ่ง เหาะเหินเดินอากาศ ประกอบการต่อสู้ รุกไล่ ยกทัพ หรือการ
รบ ส่วนรำเสมอใช้ประกอบกิริยาอาการเมื่อมีการเดินในระยะใกล้

รำเชิดฉิ่ง เป็นกระบวนรำประกอบเพลงหน้าพาทย์เชิดฉิ่ง ซึ่งใช้ประกอบ
กิริยาร่ายรำก่อนที่จะกระทำสิ่งสำคัญ เช่น การร่ายรำประกอบกิริยาที่ตัวละครจะแสดงศร
จับม้า ดัดดอกไม้(ในดอนอโนหนาดัดดอกไม้ฉายกริช) ฯลฯ เชิดฉิ่งเป็นหน้าพาทย์สำคัญ
ที่ผู้แสดงจะต้องรู้ โดยเฉพาะตัวนาง เพราะเป็นกระบวนรำที่แสดงความสามารถของผู้รำ
เช่น เชิดฉิ่งเมขลา เชิดฉิ่งสุภลักษณ์ เชิดฉิ่งเบญจกาย เป็นต้น

๑๐ **สี่บท** เป็นระบำที่ใช้แสดงในละครใน ประกอบด้วยเพลง ๔ เพลงคือ พระทอง เบ้าหลุด สระบุหรง และบะหลิมหรือปะวะหลิม ตามประวัติว่า มีกำเนิดในราชสำนัก ครูอาจารย์ทางละครถือกันว่าระบำนี้เป็นระบำชุดใหญ่ ประกอบด้วยกระบวนท่ารำที่เป็นแม่แบบมากมาย รวมทั้งการตีบท(การรำให้มีความหมายสอดคล้องกับคำร้อง)ด้วย กระบวนรำและการรำบทอื่นๆ หลายอย่างได้แบบแผนมาจากระบำสี่บททั้งสิ้น แต่เดิมมีความยาวมากแต่ปัจจุบันลดทอนลงให้สั้น ซึ่งเป็นบทที่สืบทอดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔

๑๑ **รามสูรเมขลา** เป็นระบำอีกชุดหนึ่งที่นิยมใช้ในการแสดงละครในโดยเฉพาะของหลวง ในช่วงรำเบิกโรงก่อนที่จะมีการแสดงเป็นเรื่อง ระบำชุดนี้มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน มีความย่อว่า เมื่อถึงวันสันตฤดู เทวดานางฟ้าก็พากันออกมาชื่นรื่นรำรามสูรเหาะผ่านมาเห็นนางมณีเมขลามีดวงแก้วมณีจึงเข้าเฝ้าแล้ว

๑๒ **อิเหนา** เป็นเรื่องที่ใช้เล่นละครใน ๑ ใน ๔ เรื่อง คำเรื่องเดิมมาจากพงศาวดารชวา กล่าวถึงกษัตริย์ที่มีอำนาจแผ่ไปทั่วแดนชวาชื่อ อิเหนา เรื่องนี้มีเนื้อเรื่องสนุกสนานชวนติดตาม มีทั้งเรื่องรัก เรื่องรบ และการเดินทางผจญภัยติดตามหากันไทยนำมาแต่งเป็นบทและเล่นเป็นละครครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย บทที่มีชื่อเสียงและได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครรำคือ บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ การแสดงละครในเรื่องอิเหนาเป็นที่นิยมกันมากในสมัยนั้น และได้สืบทอดแบบแผนการแสดงมาจนถึงทุกวันนี้

๑๓ **คุณจอมมารดาสาย** หรือ เจ้าจอมมารดาสาย ในรัชกาลที่ ๕ เกิดในสกุลกุสุมลจันทร์ เป็นธิดาของพระยาสุรินทรราชเสนี(จัน) เป็นน้องสาวเจ้าจอมมารดาสุด เจ้าจอมมารดาสายเป็นครูละครในวังสวนกุหลาบ

๑๔ **คุณจอมละม้าย** หรือ เจ้าจอมละม้าย ในรัชกาลที่ ๕ เกิดในสกุลสุวรรณทัด เป็นธิดาของพระยาอนุชิตชาญชัย(ผึ้ง) และเป็นพี่สาวของเจ้าจอมจำเริญ เจ้าจอมละม้ายเป็นครูละครในวังสวนกุหลาบ

๑๕ **คุณจอมมารดาทับทิม** หรือ เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัยและ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เจ้าจอมมารดาทับทิมเป็นครูละครในวังสวนกุหลาบและเป็นผู้ถ่ายทอด บทนางแมว ในเรื่องไชยเชษฐ์ให้กับอาจารย์เฉลย สุขะวณิช

^{๑๖} **คุณจอมมารดาเขียน** หรือ เจ้าจอมมารดาเขียน ในรัชกาลที่ ๔ ได้ชื่อว่าเป็นตัวอิเหนาที่มีชื่อเสียง จนมักเรียกชื่อตัวและชื่อบทบาทควบคู่กันไปด้วยว่า เขียน, อิเหนา เป็นพระมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ให้กำเนิดละครร้อง และเป็นเจ้าของโรงละครปรีดาลัย

^{๑๗} **กิ้งไม้เงินทอง** หรือ รำฉุยฉายกิ้งไม้เงินทอง เป็นชุดเบิกโรงละครในของตัวนางอีกชุดหนึ่ง คู่กับรำกิ้งไม้เงินทองของตัวพระ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บท ต่อมาได้มีผู้ปรับปรุงบทขึ้นใหม่ซึ่งเป็นบทที่ใช้แสดงในปัจจุบัน

ผู้แสดงกิ้งไม้เงินทองนางจะแต่งชุดรัตเครื่องนาง สวมรัตเกล้ายอด มือถือกิ้งไม้เงินทองออกมาร่ายรำด้วยเพลงฉุยฉาย (ไม่มีบทรับ) เรียกว่าฉุยฉายพวง ต่อด้วยเพลงแม่ศรี แล้วจบด้วยเพลงลา จัดเป็นชุดเบิกโรงของตัวนางคู่กับชุดกิ้งไม้เงินทองของตัวพระ

^{๑๘} **ผู้ให้** หมายถึง ครูผู้ถ่ายทอดท่ารำให้หรือประสิทธิ์ประสาทวิชาให้

^{๑๙} **ที่นี้** หมายถึงโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ กรมศิลปากร ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนนาฏศิลป์ และวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ตามลำดับ

โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์เริ่มเปิดสอนใน พ.ศ.๒๔๗๗ ผู้ก่อตั้งคือ ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร โดยให้สอนทั้งวิชาสามัญและวิชาศิลปะ ได้มีการปรับปรุงแบบของส่วนราชการ และเปลี่ยนชื่อหลายครั้ง

ในพ.ศ.๒๕๓๕ กรมศิลปากรได้ปรับปรุงระเบียบการแบ่งสายงานใหม่ ให้รวมกองการสังคีตและกองศิลปศึกษาเข้าด้วยกัน เรียกชื่อว่า สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร

^{๒๐} **ละครใน** หมายถึงการแสดงเป็นเรื่องราวโดยเน้นความเป็นเลิศในทุกด้าน ได้แก่ ท่ารำงาม คนรำงาม เครื่องแต่งตัวงาม ดนตรีและเพลงไพเราะ บทละครแต่งอย่างประณีต ลักษณะเช่นกล่าวนี้นี้แตกต่างจากละครนอกซึ่งเป็นละครพื้นบ้านอย่างเห็นได้ชัด เพราะละครนอกเน้นที่ความตลกโปกฮา และการดำเนินเรื่องรวดเร็วเป็นสำคัญ ละครในเดิมเกิดขึ้นในวังและให้ผู้หญิงที่เป็นชาววังแสดง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศ ต่อมาแม้ว่าจะมีผู้ชายแสดงได้บ้าง แต่ก็ยังนิยมให้ผู้หญิงแสดงเป็นส่วนใหญ่ เรื่องที่เล่นละครในมีอยู่ ๔ เรื่อง คือ รามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา และดาหลัง

^{๒๑}**อุณรุท** เป็นเรื่องที่น่ามาแต่งเป็นบทละคร ใช้แสดงละครใน และเป็นที่ยอมรับกันมากในสมัยโบราณ คำเรื่องมาจากวิษณุปุราณะของอินเดีย เมื่อมาเป็นของไทยแล้วมีการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องไปบ้าง เรื่องอุณรุท กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระบรมจักรกฤษณ์ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีพระนัดดาชื่อ พระอุณรุท วันหนึ่งพระไทรอัม พระอุณรุทไปสมกับนางอุษา ครั้นตื่นขึ้นนางศุภลักษณ์พี่เลี้ยงได้ออกติดตามและพาพระอุณรุทมาอยู่กับนางจนความสว่างอุ้ออกไป พาดานูรผู้เป็นบิดาของนางอุษาจึงจับพระอุณรุทมัดไว้บนยอดปราสาท ร้อนถึงพระบรมจักรกฤษณ์ต้องยกกองทัพมาช่วย

^{๒๒}**ศุภลักษณ์** เป็นพี่เลี้ยงของนางอุษา ตัวละครเอกฝ่ายนางในละครเรื่องอุณรุท เมื่อครั้งพระอุณรุทกับนางอุษาและพลตบจากกันแล้ว นางศุภลักษณ์เป็นผู้ขึ้นไปบนสวรรค์วาดรูปเทพเจ้า ครุฑ นาค คนธรรพ์ และกษัตริย์ให้นางอุษาดูว่า ผู้ที่มาอยู่กับนางในปราสาทนั้นเป็นผู้ใด เมื่อนางอุษาจำพระอุณรุทได้แล้ว นางศุภลักษณ์ก็ไปตามพระอุณรุทพาเหาะมาอยู่ครองรักกับนางอุษาต่อไป ลีลาท่ารำของนางศุภลักษณ์ออกไปในทางยักษ์ มีอิทธิฤทธิ์ และคล่องแคล่วกระฉับกระเฉง มีบทสำคัญคือ ท่ารำเชิดฉิ่งศุภลักษณ์ (ตอนขึ้นไปบนสวรรค์เพื่อวาดรูป) ท่ารำศุภลักษณ์วาดรูป (ขณะที่กำลังวาดรูปเทพ ครุฑ นาค คนธรรพ์ นกสีทรี ฯลฯ) ท่ารำศุภลักษณ์อ้อมสม ตอนพาพระอุณรุทมาสมนางอุษามีลักษณะพิเศษคือ มีท่าต่อมือ ต่อเท้า ซึ่งเป็นท่าเดียวกันแต่ใช้ผู้รำ ๒ คน

^{๒๓}**กระดก** เป็นนาฏยศัพท์ที่ใช้อธิบายกิริยาส่วนขาและเท้าของผู้รำรำทั้งตัว พระ นาง ยักษ์ และลิง เฉพาะตัวนางจะมีท่ากระดกเท้าอยู่ ๓ แบบคือ กระดกหลัก กระดกข้าง(บางที่เรียกว่ากระดกเสี้ยว) และกระดกไขว้ เมื่อถึงท่ากระดกเท้าผู้รำจะต้องทรงตัวให้มั่นคงอยู่ในท่ารำได้จนครบท่า ไม่ขวนเซหรือปล่อยขาให้ตกลงมา

^{๒๔}**แม่มุล** หมายถึงนางลมุล ยมะคุปต์ ในครั้งอดีตได้เคยเข้าไปถวายตัวหัดละครอยู่ด้วยกันในวังสวนกุหลาบ เป็นตัวรำฝ่ายพระที่มีลีลางดงาม รับบทเป็นตัวละครเอกฝ่ายพระอยู่เสมอ เนื่องจากเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถทางนาฏศิลป์อย่างยอดเยี่ยม จึงได้เข้ามาเป็นครูสอนอยู่ในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ตั้งแต่ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๗ บรรดา ลูกศิษย์มักเรียกครูผู้ใหญ่ว่า แม่ นอกจากงานถ่ายทอวิชาแล้วก็เป็นผู้ประติษฐานท่ารำและได้วางหลักสูตรการเรียนการสอนร่วมกับนางเฉลย ศุขะวนิช ด้วย นางลมุล ยมะคุปต์ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๖

^{๒๕}**วังเพชรบูรณ์** เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นในบริเวณวังสระปทุม พระราชทานให้เป็นที่พักประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกโปรดการละคร ในระยะแรกเมื่อจะมีละครแสดง จะโปรดให้ไปปรับตัวละครมาจากวังสวนกุหลาบของพระเจ้าเชษฐา เมื่อซ้อมเสร็จแล้วก็จะส่งกลับ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมาประทานละครให้พระอนุชาทั้งองครวญครวญที่วังสวนกุหลาบประสงค์จะจัดละคร ก็ให้ตัวละครชุดเดิมไปแสดงถวายเป็นครั้งคราว วังเพชรบูรณ์จึงมีละครเองนับแต่นั้นเป็นเวลาเกือบ ๕ ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกโปรดให้ปลูกเรือนไม้ให้พวกละครพัก เรียกว่า เรือนกินนรว่า ละครในวังเพชรบูรณ์โปรดให้ซ้อมและแสดงละครตีกตำบรพทั้งที่เป็นบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ที่ทรงขึ้นใหม่

๒๖ ทูลกระหม่อมตัว หมายถึง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๕ ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๔๗ ได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จกลับประเทศไทยแล้ว ได้ทรงพระนิพนธ์บทละครตีกตำบรพไว้ ๓ เรื่องคือ จันทกนิรี พระยศเกตุ และ สองกรรววิก สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกมีพระสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ไปพำนักรักษาพระองค์อยู่ที่พระตำหนัก ณ เกาะสีชัง ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีอากาศดีเหมาะแก่สุขภาพ สิ้นพระชนม์เมื่อมีพระชนมายุเพียง ๓๑ พรรษา พระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง ปัจจุบันนี้ปรักหักพังไปมากและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว ส่วนพระที่นั่งใหญ่หนึ่งได้รื้อมาสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงลอสตรียกาล

๒๗ ละครตีกตำบรพ เป็นละครร่ำที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (แสดงอยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๕๒) โดยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนำบทละครนอกบทละครในของเดิมมาปรับเปลี่ยนใหม่ให้กระชับขึ้น มีการแบ่งเป็นตอนเป็นฉาก ทรงออกแบบฉากควบคุมการสร้างฉาก และเทคนิคประกอบการแสดง ส่วนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์จัดการเรื่องการแสดงตัวละคร และแสดงที่โรงละครตีกตำบรพซึ่งสร้างขึ้นที่บ้านของท่าน ลักษณะสำคัญของการแสดงชนิดใหม่นี้คือ ผู้แสดงจะร้องบทของตนเองขณะที่รำด้วย และใช้ปีพาทย์ตีกตำบรพ (ปรับปรุงจากปีพาทย์ไม้ نرم แต่เลือกใช้เครื่องดนตรีที่มีเสียงทุ้มนุ่มนวล) บรรเลงประกอบการแสดง นอกเหนือจากนั้นใช้แนวการแสดงเช่นเดียวกับละครใน

๒๘ อีเหนาไหว้พระ เป็นบทละครตีกด่าบรรพ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่าด้วยเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเรื่องอีเหนากล่าวคือ ระหว่างที่อีเหนาตามเสด็จท้าวดาห่าไปใช้บั้นหลังจากเสร็จศึกกะหมังกุหนิงแล้ว มะเดหวีพานางบุษบาไปไหว้พระปฏิมาในวิหารที่ภูเขาวิลิตมาหธา แล้วสอนให้นางบุษบาลองเสีียงเทียบดูว่านางจะได้ครองคู่กับอีเหนาหรือจรงกา อีเหนาซึ่งแอบอยู่หลังพระปฏิมา ดื้อนค้ำงคาวออกมาตบเทียบจนมิด เพื่อลอบมากอดนางบุษบา ในที่สุดมะเดหวีต้องสัญญาว่าจะช่วยให้อีเหนาสมประสงค์

ในการแสดงละครตีกด่าบรรพ์ บทสำคัญในตอนนี้อยู่ที่มะเดหวี อาจารย์เฉลย คุชชะวนิชได้รับบทนี้ และมีชื่อมาก นอกจากนั้นยังเป็นละครตีกด่าบรรพ์เรื่องแรกที่ท่านแสดงที่วังเพชรบูรณ์

๒๙ มณฑลางกระท่อม เป็นบทละครตีกด่าบรรพ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่าด้วยเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเรื่องสังข์ทอง กล่าวคือ หลังจากที่หูกเขยตีคลีพ่ายแพ้ นางมณฑาก็ก้อสาท้าวสามลลงไปที่กระท่อมปลายนาเพื่อเกลี้ยกล่อมเจ้าเงาะให้ออกไปตีคลี เหตุการณ์ดำเนินไปจนเจ้าเงาะถอดรูป ท้าวสามลเชิญพระสังข์ และรจนากลับเข้าเมือง

ในการแสดงตอนนี้มีแนวการแสดงโดยเฉพาะมากมาย อาจารย์เฉลย คุชชะวนิชได้รับบทบาทแสดงเป็นนางมณฑา ซึ่งนับว่ามีบทบาทเด่นมากในตอนนี้

๓๐ คาวีเฒ่าพระขรรค์ เป็นบทละครตีกด่าบรรพ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่าด้วยเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเรื่องคาวีกล่าวคือ ยายเฒ่าทศประสาทรับอาสาท้าวแสนนุราชจะไปพาดัวนางผมหมคือนางจันท์สุดาตามถวายยายเฒ่าหลอกถามนางจันท์สุดา รู้ว่าพระคาวีถอดดวงใจไว้ในพระขรรค์ จึงยุยงให้พระคาวีและนางจันท์สุดาลงไปสร้งน้ำ นางเองแอบหยิบพระขรรค์ไปเผาไฟเพื่อให้พระคาวีตาย แล้วพานางจันท์สุดาลงเรือไป

ในการแสดงตอนนี้เป็นบทบาทสำคัญอยู่ที่ตัวยายเฒ่าทศประสาทร และอาจารย์เฉลย คุชชะวนิช ก็ได้รับบทบาทแสดงเป็นตัวนี้

๓๑ สุรูปนขา เป็นนางยักษ์น้องสาวของทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ในละครเรื่องรามเกียรติ์สมัยก่อนหน้านั้นใช้ชื่อว่า สำมะนักษา ระหว่างเดินทางมาในป่าพบพระรามเข้าหลงรักจึงเข้าเกี่ยวพา พระรามพระลักษมณ์ขับออกไป จนกระทั่งตัดจุกมัดติดหูวัน นางโกรธจึงไปฟ้องทูลณ์ ชรณั ดรีเศียร และทศกัณฐ์พี่ชายให้มาแก้แค้นแทน

๓๖ ท่านผู้หญิงแฉ้ว หมายถึงท่านผู้หญิงแฉ้ว สนิทวงศ์เสนีย์ ได้เคยมาถวายตัวหัตถ์ละครอยู่ในวังสวนกุหลาบ เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่ามืรูปร่าง และร่างกาย ต่อมาได้เป็นหม่อมในสมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา หลังจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธสิ้นพระชนม์แล้ว ได้สมรสใหม่กับหม่อมสนิทวงศ์เสนีย์ (หม่อมราชวงศ์ตันสนิทวงศ์) ต่อมาได้เข้ามาถวายทอดวิชาให้แก่ศิลปินในกรมศิลปากรหลายสิบปี จนได้เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์

๓๗ อินทรชิต หมายถึงรณพัตร์ โอรสของทศกัณฐ์ เป็นผู้มฤตยูเดชมาก ถึงขนาดครั้งหนึ่งรบชนะพระอินทร์ จึงได้ชื่อว่าอินทรชิตตั้งแต่นั้น ทศกัณฐ์ใช้ให้อินทรชิตออกมาเป็นแม่ทัพรบกับฝ่ายพระรามหลายครั้ง ได้ใช้อาวุธทำให้พระลักษณะเกือบถึงแก่ชีวิต แต่ในที่สุดอินทรชิตถูกครุฑพระรามเสียชีวิต

๓๘ นางพิราภวน เป็นนางยักษ์พี่สาวของไมยราพณ์ เมื่อคราวที่ไมยราพณ์สะกดทัพแล้วพาพระรามไปไว้ที่ตงตาลในเมืองบาดาลนั้น ได้มอบหมายให้นางพิราภวนซึ่งถูกถอดยศให้เป็นไพร่มีหน้าที่ดักน้ำไปดื่มให้พระรามอาบ หนุมาณฝาด่านต่างๆ เข้าไปถึงเมืองบาดาล แล้วแปลงเป็นโยมวัดติชชชยสโบนางพิราภวนเข้าไปในเมือง เนื่องจากผู้จะผ่านเข้าออกประตูเมืองจะต้องซังน้ำหนักให้เท่าเดิม เพื่อกันคนลักลอบเข้าเมือง ในที่สุดหนุมาณก็ช่วยพระรามกลับไปได้

๓๙ ตั้ง ๒ แดวพระนาง ในการฝึกม้าและการจับระบำ นิยมให้ผู้แสดงฝ่ายพระและฝ่ายนางตั้งแถวตอนเรียงกันไปเป็น ๒ แถว ขณะรำก็จะมองเห็นท่ารำที่พร้อมเพรียงกัน ในระหว่างการฝึกซ้อม ครูฝ่ายพระและฝ่ายนางก็จะตรวจสอบท่ารำของฝ่ายตนเองได้ชัดเจน

๔๐ ครูพระครูนาง ในที่นี้ ครูพระหมายถึง หม่อมครูอึ้ง ส่วนครูนางหมายถึง หม่อมครุฑมุ้ม ซึ่งเป็นครูประจำอยู่ที่วังสวนกุหลาบ เป็นผู้ควบคุมการฝึกซ้อมเป็นประจำทุกวัน

๔๑ วังสูง หมายถึง การตั้งมือและแขนให้โค้งขึ้นไปเป็นวงในระดับสูง มีกำหนดว่าตัวพระ ยกวงให้ปลายนิ้วมืออยู่ระดับแฉ่งศีรษะ ตัวนางยกวงให้ปลายนิ้วมืออยู่ระดับหางคิ้ว ด้วยยกมืออยู่ระดับลูกแก้ว (รอยต่อระหว่างตัวมงกุฎกับยอดมงกุฎ) ตัวลิงอยู่ระดับเดียวกับพระคนรำคนโดยวงให้สูงหรือต่ำกว่าระดับที่กำหนด ถือกันว่ารำไม่งาม ครูจะคอยเตือนให้ลดลงหรือทำให้ระดับ โดยแต่ก่อนอาจใช้ไม้เคาะ ศิษย์จะได้จำได้ ปัจจุบันใช้มือจับหรือพูดด้วยวาจา

๓๘ **วงต่ำ** อาจหมายถึง วงแขนที่ควรจะต้องสูงตามที่กำหนดว่างาม แต่ยกมือนต่ำกว่าระดับที่ควร หรือหมายถึง การตั้งมือและวงแขนให้โค้งใกล้ลำตัว โดยมีตั้งอยู่ระดับหน้าขา บางที่เรียกว่า วงล่าง

๓๙ **ศรียลสิงห์** เป็นระบำแนวโบราณคดีที่อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ประดิษฐ์ขึ้นในงานเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อพ.ศ.๒๕๓๐

๔๐ **พนมรุ้ง** หรือระบำอัปสรพนมรุ้ง เป็นระบำแนวประวัติศาสตร์ที่อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ประดิษฐ์ขึ้นในงานเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๑

๔๑ **ระบำกรับ** เป็นระบำที่อาจารย์ถมุล ยมะคุปต์และอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ร่วมกันประดิษฐ์ขึ้น และอาจารย์มนตรี ตราโมท ประพันธ์เพลง ผู้แสดงแต่งกายชุดนางใน มือถือกรับพวงรำยรำ

๔๒ **ระบำฉิ่ง** เป็นระบำที่อาจารย์ถมุล ยมะคุปต์ และอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ร่วมกันประดิษฐ์ขึ้น และอาจารย์มนตรี ตราโมท ประพันธ์เพลง ที่แสดงครั้งแรกในงาน น้อมเกล้า พ.ศ.๒๕๒๔ ใช้ฉิ่งฉับแต่ต่อมาใช้ฉิ่งไทย

๔๓ **ถวายพระพร** หมายถึงการรำยรำเป็นชุด โดยมีเนื้อหาถวายพระพรแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือพระบรมวงศ์ชั้นสูงในโอกาสสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

๔๔ **ผู้ให้ท่า** หมายถึงผู้ออกแบบกำหนดท่ารำและลีลา ให้สอดคล้องกับท่วงและเพลงที่ใช้

๔๕ **จันทกินรี** เป็นบทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย คำเรื่องมาจากจันทกินนรชาดก กล่าวถึงกษัตริย์นางจันทกินรีผู้เป็นภรรยาไปชมป่า ท้าวพรหมหัตถ์ผ่านมา เกิดความพึงพอใจในนางจันทกินรี จึงฆ่ากษัตริย์ตาย แล้วพยายามล่อลวงจับนาง แต่ก็จับไม่ได้ ซ้ำยังถูกนางสาปแช่ง จึงต้องกลับเมือง ฝ่ายรุกขเทวดาสงสาร และเห็นใจในความซื่อสัตย์ของนางจันทกินรี จึงชุบชีวิตกษัตริย์กลับคืนมา

๔๖ **สองกรรวิก** เป็นบทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย โดยได้คำเรื่องมาจากบทละคร

เบิกโรงของกรมพระราชวังบวรมหาดคีตพลเสพ กล่าวถึงยักษ์ ๒ ตนชื่อ สองกร และวรวิก
ทั้ง ๒ แค้นใจที่บิดาตนถูกเหวตากลิ้งหินทับตาย จึงทำพิธีเฝารูปเหวตดา พระอินทร์นำดาวมา
เสกเป็นนางงามมายั่วชวนให้ยักษ์ทั้ง ๒ หึงหวงกันจนถึงฆ่ากันตาย ภายหลังพระอินทร์
ก็ได้กลับชุบชีวิตยักษ์ทั้ง ๒ คืนมาใหม่แล้วสั่งสอนให้ทำความดี

“**พระยศเกตุ** เป็นบทละครตีกต่าบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย โดยได้เค้าเรื่องมาจากนิทานเวตาล
ความว่า พระยศเกตุเดินทางไปกลางทะเลเพื่อตามหานางงามที่ผุดขึ้นมา จนพบและได้นาง
เป็นชชชชช ต่อมาสืบทราบว่านางต้องคำสาปต้องเข้าไปอยู่ในปากยักษ์เดือนละ ๒ ครั้ง
พระยศเกตุจึงฆ่ายักษ์ตาย แล้วพานางมาอยู่เมืองมนุษย์ด้วยความสุข

ละครเรื่องพระยศเกตุนี้เป็นพระนิพนธ์เรื่องเดียวที่ไม่เคยได้ออกแสดงทั้ง
เรื่องในระหว่างพระชนมชีพ แม้ว่าจะมีการฝึกซ้อมกันแล้วก็ตาม ต่อมาแม้จะมีการแสดง
บ้าง ก็เป็นเพียงบางฉากบางตอนเท่านั้น จนกระทั่ง พ.ศ.๒๕๓๙ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรม
ศิลปากรจึงได้จัดแสดงเพื่ออนุรักษ์ศิลปะของละครเรื่องนี้ไว้ โดยอยู่ในความควบคุมฝึกซ้อม
ของอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช

“**เครื่อง** หมายถึงเสื้อผ้า เครื่องแต่งตัวละคร

“**ร้องเองรำเองไม่มีลูกคู่** ในการแสดงละครในจะมีคนร้องร้องบทให้ ทั้งต้นเสียง
และลูกคู่ ผู้แสดงรำตามบทและเพลงอย่างเดียว แต่ในการแสดงละครตีกต่าบรรพ์
ตัวละครจะต้องร้องบทเองในขณะที่รำด้วย เฉพาะละครของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกจะเน้นความงามในการร้องและการรำ พร้อมทั้ง ๒ อย่าง การ
แสดงชนิดนี้จึงยากกว่าละครรำของเดิมเป็นอันมาก ในด้านการรำหม่อมครุฑุ่ม และหม่อม
ครุฑี่เป็นผู้สอน ส่วนในด้านการร้องหม่อมมาลัยเป็นผู้สอน บางครั้งผู้แสดงร้องไม่ลงจังหวะ
สมเด็จพระเจ้าจุฑาธุชธราดิลกก็โปรดที่จะสอนตีฆ้องวงใหญ่ให้ตัวละครด้วยพระองค์เอง

วิธีการขับร้องในละครตีกต่าบรรพ์ของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุช-
ธราดิลก นอกจากจะโปรดให้ร้องตามแบบแผนเดิมแล้ว บางบทยังให้ใส่อารมณ์ เช่น
อารมณ์โกรธลงไปในกระแสเสียงเพื่อให้ดูสมจริงขึ้น

“**เสด็จพระองค์ชาย** หมายถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร
พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรง
ตั้งคณะละครขึ้นชื่อว่า คณะนาฏราช ได้เคยนำเรื่องพระยศเกตุจากหนึ่งไปแสดงออก
อากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๕

“**ละครของเจ้าพระยาเทเวศร์** เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ หลาน กุญชร) เป็นเจ้ากรมมหรสพในสมัยรัชกาลที่ ๕ บรรพบุรุษของท่านคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเจ้าจอมมารดาติลา มีคณะละครในที่มีฝีมือ และได้เป็นครูให้กับคณะละครอื่นๆ คณะละครดังกล่าวได้สืบเป็นมรดกต่อๆ มาถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ร่วมมือกับเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ปรับปรุงการแสดงละครรำของไทย โดยได้รับแนวคิดจากการแสดงโอเปร่าของตะวันตก ที่ตัวละครร้องบทสนทนาได้ต่อกัน ละครดังกล่าวเรียกกันต่อมาว่า ละครดึกดำบรรพ์ ละครดึกดำบรรพ์เริ่มเล่นครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๔๒ จนกระทั่ง ๑๐ ปีต่อมาเจ้าพระยาเทเวศร์ฯป่วยทุพพลภาพจึงเลิกไป

“**รำไม่สำคัญ** ตามความเห็นของปราชญ์ ละครดึกดำบรรพ์ที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์จัดแสดงนั้น ใช้นักร้องที่รำได้มาเป็นผู้แสดง แม้ว่าจะมีกระแสนิยมดีและร้องดี แต่กระบวนรำก็ไม่ประณีตมากนัก ดูเหมือนกับผู้จัดเห็นว่า กระบวนรำเป็นสิ่งไม่สำคัญเท่ากับการร้อง แม้หม่อมมาลัยเองซึ่งเป็นครูสอนละครดึกดำบรรพ์จากคณะของเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ เมื่อมาอยู่วังเพชรบูรณ์ก็โปรดให้สอนเฉพาะทางร้อง ส่วนด้านการรำนั้นก็เป็นหน้าที่กวดขันของครูฝ่ายรำ เพื่อเน้นคุณภาพทั้ง ๒ ด้านให้ดีพร้อมกันไป

“**วังสระปทุม** ในที่นี้หมายถึงวังเพชรบูรณ์ เพราะแต่เดิมในรัชกาลที่ ๔ เป็นพื้นที่เสด็จประพาส อยู่ในบริเวณวังสระปทุม เพิ่งมาสร้างพระตำหนักขึ้นใหม่ แล้วแยกเป็นวังเพชรบูรณ์ในรัชกาลที่ ๖

“**เอาละครเล่น** ใช้คนที่ฝึกรำละครมาดีแล้วเป็นผู้แสดง แทนที่จะใช้นักร้องมาฝึกรำแล้วแสดง

“**ละครร้อง** ละครชนิดหนึ่งซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงปรับปรุงขึ้นโดยคำความคิดจากละครโอเปร่า โดยผู้แสดงจะร้องเป็นต้นเสียง แล้วมีลูกคู่ช่วยร้องรับร้องทวนให้ ละครชนิดนี้ไม่เน้นการรำ และบางเรื่องก็ไม่รำเลย

“**ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต** หมายถึง ปริญญาครุศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขานาฏศิลป์ สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์ บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ปีการศึกษา ๒๕๒๘

“**ปริญญาเทคโนโลยีราชมงคล** หมายถึงปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขานาฏศิลป์ไทย สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ปีการศึกษา ๒๕๓๓

๔๔ **ปริญญาสาขาศิลปกรรมศาสตร์** หมายถึง ปริญญาศิลปกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขานาฏศิลป์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๗

๔๕ **ผู้เชี่ยวชาญของวิทยาลัยนาฏศิลป์** หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๖ ถึงปัจจุบัน

๔๖ **คุณหญิงเทศ** หมายถึงคุณหญิงนฤกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) บรรดาศิษย์มักเรียกว่า คุณหญิงครู เดิมเป็นตัวละครเอกในคณะละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์-วิวัฒน์ มีความสามารถแสดงได้ทุกบทบาททั้งพระ นาง ยักษ์ ลิง ได้เคยมาเป็นครูสอนละครในวังสวนกุหลาบเป็นครั้งคราว ต่อมาเป็นผู้ควบคุมละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ แล้วโอนมารับราชการในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ระยะหนึ่ง

๔๗ **ละครในกับละครดึกดำบรรพ์แตกต่าง** ละครในเป็นละครรำที่มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เล่นเฉพาะเรื่อง रामเกียรติ อุนรุท อิเหนา ดาหลัง เท่านั้น ถ้าเป็นละครในของหลวงจะใช้ผู้หญิงแสดงล้วน ลักษณะของการแสดงเน้นความไพเราะงดงามในทุก ๆ ด้าน ทั้งการร้อง การรำ และบทละครด้วย คนรำมักฝึกจนฝีมือประณีต จะมีคนร้องร้องบทให้ ไม่มีการสร้างฉากประกอบตามท้องเรื่อง ผู้ชมจะใช้จินตนาการไปตามบทร้อง ส่วนละครดึกดำบรรพ์แสดงตามแนวของละครในคือเน้นความไพเราะงดงามทุก ๆ ด้าน แต่ผู้แสดงจะร้องบทของตนเองขณะรำด้วย เรื่องที่แสดงมีทั้งที่มาจากละครในและละครนอก โดยที่ปรับปรุงบทให้กระชับรวดเร็วขึ้น นอกจากนั้นยังมีการสร้างฉากและใช้เทคนิคประกอบตามท้องเรื่อง

๔๘ **ต้นเสียง** หมายถึงคนร้องนำในบทร้องแต่ละช่วง มักเลือกเอาคนเสียงดีเสียงดัง เมื่อร้องนำไปช่วงหนึ่งของวรรคกลอนแล้วก็จะมีการคู่ร้องรับ

๔๙ **สักรวา** เป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง ลักษณะสัมผัสโดยทั่วไปเป็นแบบกลอนสุภาพ แต่วรรคแรกจะขึ้นต้นด้วยคำว่า สักรวา และวรรคสุดท้ายลงด้วยคำว่า เอย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นิยมเล่นสักรวากลอนสวดโต้ตอบกัน หรือแต่งเรื่องต่อเนื่องกันตามเค้าของเรื่องในวรรณคดี โดยจะแจกให้แก่แต่ละคนหรือแต่ละวงแต่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องแต่ละตัว

เมื่อสร้างวังสวนกุหลาบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธโปรดให้ชุดคลองรอบวัง แล้วมีงานฉลอง เสด็จประทับที่ตำหนักแพ ทอดพระเนตรการลอยเรือเล่นสักรวาของบรรดาข้าราชการบริพารมีด้วยกัน ๓ วง คือ วงของคุณท้าวนาวิวรรคณารักษ์ (อาจารย์ลมูล ยมะคุปต์สังกัตวงนี้) วงของพระยาจรรยาอุฎกฤดี (สวน

ไกรฤกษ์) (อาจารย์เฉลย ศุขวงนิช สังกัดวงนี้) และวงของหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล

ตัวอย่างบทสักราววงพระยาจรรยาอุฎกฤกษ์ ส่งร้องเพลงสดายง

สักราววงจรรยาอุฎกฤกษ์	พระสฤษฏีตั้งข้าพระยาเฉลิม
เป็นข้าบาทมุสิกาทข้าหลวงเดิม	พระคุณเสริมในตำแหน่งแหล่งตราฐ
ได้ร่มเกล้าร่มกระหม่อมพร้อมญาติมิตร	พระคุณคิดมิได้วายระกายหู
ทุกคำเข้ามิได้เว้นทรงเอ็นดู	พระคุณครูเทิดไว้ใส่ใจเอิบ

^{๖๔} **คอนเสิร์ตของวังสวนกุหลาบ** เป็นการขับร้องส่งวงปีพาทย์ โดยจัดบทให้ต่อกันเป็นเรื่องราว เรียกว่า เพลงดับเรื่อง เช่นดับนางลอย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีแขกเมืองเข้ามาบ่อยครั้ง เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์รับพระบรมราชโองการจัดการแสดงรับแขกเมือง เช่นเดียวกับการบรรเลงคอนเสิร์ตของฝรั่ง จึงได้ทูลหาหรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และร่วมกันจัดทำขึ้นหลายครั้ง การแสดงในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น

^{๖๕} **ท่านหญิงที่โรงเรียนราชินี** หมายถึงหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล

^{๖๖} **ละครร้องสาวเครือฟ้า** เป็นละครร้องพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนริศประพันธ์พงศ์ โดยนำเค้าเรื่องมาจากเรื่องมาตามบัตเตอร์ฟลาย แต่ทรงดัดแปลงเนื้อเรื่องและตัวละครเป็นไทย กล่าวถึงนายทหารหนุ่มจากพระนครเดินทางไปเมืองเหนือ ไปพบรักกับสาวเครือฟ้า ต่อมาต้องเดินทางกลับจึงทิ้งนางและลูกน้อยไว้ ต่อมา นายทหารหนุ่มกลับไปเมืองเหนืออีกพร้อมด้วยภรรยาใหม่ สาวเครือฟ้าเศร้าเสียใจมาก จนถึงกับฆ่าตัวตาย

^{๖๗} **กำแบ** การแสดงทำประกอบบทร้องและการแสดงที่ไม่เห็นท่ารำ มักใช้ท่าธรรมชาติเช่น ผายมือ ซี่นิ้ว กำมียอกนิ้วหัวแม่มือซีก จึงเรียกท่าทางเหล่านี้ว่า กำแบ

^{๖๘} **ทวน** ย้อนไปร้องบทซ้ำต้นวรรคอีกครั้งหนึ่งเรียกว่า ร้องทวน ใช้มากในละครรำมาแต่โบราณ

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
(ศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา)
เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตกล่าวคำขอบพระคุณ อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง นาฏยศิลป์ไทย ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้อินผ่านพ้นไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่า เป็นผลจากความรอบรู้เชี่ยวชาญเปี่ยมด้วยสติปัญญาความสามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลายขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญใต้ฝ่าละอองพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองชั้นบนหอประชุมนี้ เพื่อเสวยพระสุธารสที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๒๖
นายประเสริฐ ศิลพิพัฒน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ธันวาคม ๒๕๓๙
๔๐๐๒-๓๓/๑,๐๐๐(๔)